

Г.О. Світлична,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
процесу Національного
університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

S u m m a r y

The article examines problems of formation and development of the modern model of representation in civil proceedings. It focuses on identification of subjective and objective limits of legal regulation of the institute of representation, differentiation of functions and purpose of participation of a representative in the civil proceedings, the separation of representation from other forms of legal assistance, modification of scientific classification of procedural representation

Представництво у цивільному судочинстві: сучасний стан та перспективи вдосконалення правового регулювання

Із метою забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК) була запроваджена модель цивільного судочинства відповідно до європейських стандартів судівництва, що спричинило певні зміни в правовому регулюванні деяких інститутів цивільного процесуального права, в тому числі інституту представництва.

У контексті законодавчих новел, колізій та прогалин багато аспектів правового регулювання інституту представництва є дискусійними і такими, що викликають труднощі у правозастосовній діяльності судів. Це зумовлює необхідність більш глибокого його дослідження та подальшого вдосконалення. Проблемама представництва у цивільному судочинстві присвячували свої дослідження вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема М.А. Вікут, О.Г. Дріжчана, І.М. Ільїнська, Л.Ф. Лесницька, І.А. Павлуник, Я.А. Розенберг, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан. Основну увагу вони приділяли з'ясуванню правової природи та сутності представництва у суді, видам представництва, процесуальному статусу представника, обсягу та порядку посвідчення його процесуальних повноважень. Проте деякі питання процесуального представництва на сьогодні залишаються ще не вирішеними. Передусім це стосується меж правового регулювання інституту представництва, його відокремлення від суміжних інститутів, модифікації наукової класифікації процесуального представництва, мети участі та функцій представника у цивільному судочинстві, розгляду яких і присвячена ця стаття.

Право брати участь у процесі особисто або через представника надане суб'єктам, які мають певний процесуальний статус. Склад цих суб'єктів обмежується особами, які беруть участь у справі, вичерпний перелік яких закріплено у ст. 26 ЦПК

Насамперед слід зазначити, що чинний ЦПК порівняно з ЦПК 1963 р. змінив об'єктивні та суб'єктивні межі правової регламентації процесуального представництва. При цьому законодавець відійшов від «класичної» моделі представництва у суді, відповідно до якої брати участь у цивільній справі через представника мають право тільки особи, які захищають свої суб'єктивні права, свободи та інтереси. Системний аналіз чинного процесуального законодавства дає змогу зробити висновок, що право брати участь у процесі особисто або через представника надане суб'єктам, які

мають певний процесуальний статус. Кількість цих суб'єктів обмежується особами, які беруть участь у справі, вичерпний перелік яких закріплено у ст. 26 ЦПК.

За змістом ст. 38 ЦПК брати участь у цивільному процесі через представника мають право дві групи осіб: а) особи, які беруть участь у справі з метою захисту своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів; б) особи, які в передбачених законом випадках беруть участь у справі з метою захисту прав, свобод та інтересів інших суб'єктів. Виняток щодо права брати участь у процесі через представника стосовно будь-кого з цих осіб у законі не встановлено.

З теоретичної і практичної точок зору модифікація «класичної» моделі процесуального представництва шляхом поширення без будь-яких обмежень його правової дії на суб'єктів, які беруть участь у справі з метою захисту «чужих» прав та інтересів, не має, на нашу думку, достатніх підстав. У зв'язку з цим слід наголосити, що процесуальний статус суб'єктів, які беруть участь у цивільному судочинстві з метою захисту прав та інтересів інших осіб на підставі ст. 45 ЦПК, зумовлюється покладеними на них функціями та наданими повноваженнями, реалізація та виконання яких має здійснюватися цими суб'єктами особисто, без права передоручення, що впливає з аналізу чинного законодавства (Закон від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру», Закон від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Закон від 9 квітня 1999 р. № 586-ХІV «Про місцеві державні адміністрації», Закон від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні»). Тому склад суб'єктів, уповноважених діяти від імені зазначених осіб, суттєво відрізняється від кола суб'єктів, які можуть бути представниками у суді, передбаченого ст. 40 ЦПК.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність — це специфічна властивість суб'єктів цивільного процесуального права, яка дає змогу їм вступати в цивільні процесуальні правовідносини, бути носіями процесуальних прав та обов'язків, самостійно їх реалізовувати та виконувати

Функції представника у суді може здійснювати адвокат або будь-яка інша особа, яка досягла повноліття, має цивільну процесуальну дієздатність, належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді за умови відсутності передбачених законом перешкод щодо виконання представницьких функцій (статті 40, 41 ЦПК). Таким чином, по-перше, представниками в суді можуть

бути особи, які мають статус адвоката. По-друге, бути представниками у суді можуть інші фізичні особи за наявності таких взаємопов'язаних умов: а) досягнення повноліття; б) наявність повної цивільної процесуальної дієздатності; в) наявність належно посвідчених повноважень на здійснення представництва.

Зазначені обставини визначають цивільну процесуальну правосуб'єктність представника у цивільному судочинстві. Цивільна процесуальна правосуб'єктність — це специфічна властивість суб'єктів цивільного процесуального права, яка дозволяє їм вступати в цивільні процесуальні правовідносини, бути носіями процесуальних прав та обов'язків, самостійно їх реалізовувати та виконувати. При цьому цивільна процесуальна правоздатність представників невід'ємна від цивільної процесуальної дієздатності¹. Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність представника регулюється спеціальними нормами, має певні особливості прояву та обумовлена зазначеними вимогами закону².

У ЦПК встановлено певні обмеження щодо права виконувати функції представника в суді, які можуть мати загальний (абсолютна неспроможність виконувати функції представника) або спеціальний характер (відносна неспроможність бути представником). Взагалі не можуть виконувати функції представника особи, які не мають цивільної процесуальної правосуб'єктності. Відносна неспроможність осіб бути представниками у цивільному судочинстві встановлена у ст. 41 ЦПК. Водночас доцільно передбачити у законі спеціальне обмеження щодо права виконувати функції представника в суді від імені осіб, які захищають «чужі» права та інтереси. У науковій літературі зазначалося, зокрема, що представниками осіб, які захищають права інших осіб, не можуть бути адвокати або будь-які інші фізичні особи³. Отже, у цьому випадку немає процесуального представництва у традиційному розумінні, а йдеться про особливості участі у процесі зазначених осіб через офіційних (функціональних представників), для яких представницькі функції, як правило, є часткою їх посадових або службових повноважень. Тобто має

¹ Див.: Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти: навчальний посібник. — К., 1991.— С.15.; Цивільне процесуальне право України: Підручник / За ред. В.В. Комарова. — Х., 1999 — С. 57—59.

² Див.: Курс цивільного процесу: підручник / За ред. В.В. Комарова. — Х., 2011. — С. 345.

³ Див.: Розенберг Я. А. Представительство по гражданским делам в суде и арбитраже. — Рига, 1981. — С.122—123.

місце «нетипове» процесуальне представництво, яке зводиться до виконання від імені посадової особи чи відповідного органу певних процесуальних дій у суді, зумовлених її процесуальним статусом та функціональними повноваженнями. Таким чином, у розумінні статей 38, 40 ЦПК участь цих осіб у суді через представника має певні особливості, що потребує відповідного закріплення у законі.

Законодавчий підхід щодо надання права брати участь у справі особисто або через представника широкому колу суб'єктів зумовлює диференціацію мети участі та функцій представника, які залежатимуть від мети участі та процесуального статусу особи, від імені якої він бере участь у процесі. З погляду на це, метою участі представників осіб, права та інтереси яких підлягають захисту в суді, є забезпечення реалізації їх конституційного права на судовий захист.

Правова допомога — це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Правові послуги — це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації

Метою участі представників осіб, які захищають у суді «чужі» права та інтереси, є забезпечення реалізації їх функціональних повноважень. Відповідно, функції представника у суді можна диференціювати на суто представницьку функцію, яка реалізується шляхом здійснення від імені особи процесуальних дій щодо реалізації належних їй процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, та правозахисну (правозаступництво), яка може здійснюватися у формі надання правової допомоги щодо реалізації конституційного права особи на судовий захист або в іншій формі з використанням заходів, передбачених законом. Такого висновку можна дійти, враховуючи, що механізм захисту, в тому числі в судовому порядку, містить цілий комплекс установлених законом заходів відновлення порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб і притягнення винних у цьому осіб до відповідальності. При цьому представникам осіб, права та інтереси яких підлягають захисту в суді, притаманний дуалізм функцій, тобто вони виконують обидві функції.

Представники тих суб'єктів, які захищають права інших осіб, здійснюють представництво виключно шляхом реалізації від імені цих осіб процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Отже, притаманного «класичному» представництву дуалізму функцій у цьому разі в представників немає. Таким чином, є підстави для класифікації процесуального представництва за метою участі та процесуальними функціями на «класичне» (правозахисне) та нетипове (офіційно-функціональне).

Слід зауважити, що з урахуванням змагального типу цивільного судочинства, дії принципів диспозитивності та рівноправності сторін інститут процесуального представництва як одна з передбачених законом форм надання правової допомоги набуває все більш вагомого значення. Надання особам, які беруть участь у справі, кваліфікованої правової допомоги є однією з гарантій доступності правосуддя. Ефективність будь-якого правового інституту в значній мірі залежить від його правової моделі, що втілюється в національному законодавстві та його правовій регламентації.

Правова модель надання юридичної допомоги в Україні визначена з урахуванням сучасних правових систем та певною мірою втілена в Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, затвердженої Указом Президента України від 9 червня 2006 р. № 509/2006 та Законом від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» (далі — Закон № 3460-VI). Зазначені нормативні акти регулюють надання безоплатної правової допомоги. На жаль, проект Закону «Про правову допомогу» тривалий час перебуває на стадії розробки і ще не прийнятий. Втім, у Законі № 3460-VI вперше дано легітимне визначення правової допомоги та її видів.

Так, згідно зі ст. 1 Закону № 3460-VI правова допомога — це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Правові послуги — це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних

органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації.

Виходячи з зазначеного визначення поняття «правова допомога», в юридичній літературі пропонується обмежити коло суб'єктів, які мають право її надавати. Основною вимогою до таких осіб, зазначають науковці, має стати отримання вищої юридичної освіти і присвоєння їм кваліфікаційно-освітнього рівня бакалавр, спеціаліст або магістр права⁴. З цього випливає, що правова допомога у формі представництва у суді має надаватися спеціалістами у галузі права, що забезпечить ефективність здійснення представницьких функцій у суді. Здійснення непрофесійними представниками правозахисної функції, таким чином, має обмежений характер. Для ефективнішої її реалізації вони можуть використовувати інші передбачені законом заходи, зокрема, передурочення здійснення представницьких функцій у суді фахівцям або отримання від них правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; доручення складання відповідних заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру тощо.

Правова допомога у формі представництва у суді має надаватися спеціалістами у галузі права, що забезпечить ефективність здійснення представницьких функцій у суді. Таким чином, здійснення непрофесійними представниками правозахисної функції має обмежений характер

Отже, в аспекті дії принципів доступності правосуддя, належної судової процедури та конституційного права кожного на правову допомогу в суді з покладенням цих обов'язків насамперед на адвокатуру (ст. 59 Конституції України, ст. 2 Закону від 5 липня 2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») набуває значення розвиток професійного представництва, що сприятиме вдосконаленню цього інституту й забезпечить надання кваліфікованої правової допомоги при розгляді та вирішенні цивільних справ.

Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на те, що дія підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не обмежується тільки сферою кримінального судочинства і підлягає розширеному тлумаченню, оскільки право на правову

допомоги є складовою права на справедливий судовий розгляд, що може спонукати державу до обов'язкового надання правової допомоги при розгляді цивільних справ через складність процесу або у випадках, коли допомога адвоката необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя⁵. Конституційний Суд України, у свою чергу, в рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 у справі щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції вирішив, що гарантування кожному права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. тощо⁶.

У зв'язку з цим виникають питання щодо підстав обов'язкового призначення особі представника під час розгляду справи у суді, виокремлення самостійного виду представництва — представництва за призначенням, яке має здійснюватися на професійній основі, та його комплексного правового регулювання, на що останнім часом все частіше звертається увага у науковій літературі⁷.

У національному законодавстві вони частково вирішені у ст. 43 ЦПК, згідно з якою у разі відсутності законного представника у сторони

чи третьої особи, яка не досягла повноліття або визнана недієздатною чи обмеженою у цивільній дієздатності, суд мотивованою ухвалою призначає за поданням органу опіки та піклування опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників. У законодавствах розвинутих країн світу зазначені обставини також є підставами для призначення представника судом. Разом з цим закони окремих країн встановлюють обов'язок суду, якщо представництво через адвоката є обов'язковим у силу закону, призначити сторони за її вибором адвоката, який згоден її представляти. Якщо представництво через адвоката не обов'язкове, то суд має право за

⁵ Див.: Европейский суд по правам человека / Избранные решения. — Т. 1. — М., 2000. — С. 276; Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Deweer v. Belgium*, Judgement of 27 Feb. 1980, Series A, No. 35, p. 30, para. 56; Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Airev v. Ireland*, Judgement of 9 Oct. 1979 Series A, No. 32, para. 26.

⁶ Вісник Конституційного Суду України. — К., 2009. — № 6. — С. 32.

⁷ Див.: Бортникова Н. А. Представительство по назначению суда в гражданском судопроизводстве: Автореф. ... канд. юрид. наук. — Воронеж, 2011. — С. 8—10, 20; Табак И. А. Новые положения судебного представительства в гражданском судопроизводстве. Автореф. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2006. — С. 2—5, 8.

⁴ Див.: Банчук О. А., Демкова М. С. Правова допомога: зарубіжний досвід та пропозиції для України. — К., 2004. — С. 27.

клопотанням сторони та її вибором призначити адвоката, який дав згоду її представляти, тільки в тому випадку, коли виявлена необхідність представництва через адвоката або протилежну сторону представляє адвокат⁸. Передбачено також право суду здійснити розпорядження про призначення представника з метою захисту інтересів осіб, які не можуть бути встановлені на час розгляду справи, наприклад, якщо підлягають захисту права особи, яка ще не народилася, коли об'єктом спору є майно померлої особи⁹. Таке правило доцільно також застосовувати, якщо захисту в судовому порядку підлягають права та інтереси особи, яка визнана померлою чи оголошена безвісно відсутньою, особи, щодо якої у судовому порядку вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку тощо. Заслужують на увагу положення ст. 50 ЦПК РФ, згідно з якою суд призначає адвоката у випадку відсутності представника у відповідача, місце проживання якого невідоме. Такий процесуальний засіб, на наш погляд, є обґрунтованим, оскільки належність повідомлення відповідача за таких обставин є правовою фікцією, а тому реальної можливості захистити свої права в суді у нього практично немає. Призначення судом представника в зазначених випадках буде сприяти забезпеченню доступності та ефективності правосуддя. У зв'язку з цим доцільно розширити встановлений ЦПК перелік підстав для призначення представника судом.

Заслужують на увагу положення ст. 50 ЦПК РФ, згідно з якою суд призначає адвоката у випадку відсутності представника у відповідача, місце проживання якого невідоме. Такий процесуальний засіб, на наш погляд, є обґрунтованим, оскільки належність повідомлення відповідача за таких обставин є правовою фікцією, а тому реальна можливість захистити свої права в суді у нього практично відсутня

У контексті визначення суб'єктивних меж правової регламентації представництва у цивільному судочинстві виникає необхідність у розмежуванні процесуального представництва та інших форм надання правової допомоги при розгляді цивільних справ. Разом із представництвом однією з найпоширеніших форм надання правової допомоги у цивільному судочинстві є захист прав інших осіб органами та особами, яким закон надає таке право (ст. 45 ЦПК). Слід звернути увагу й на те, що органи й особи, які беруть участь у справі з метою захисту прав та інтересів інших осіб, мають самостійний процесуальний статус,

який відрізняється від процесуального статусу представника за юридичною природою і правовою регламентацією. Науковці неодноразово звертали увагу на помилковість та неприпустимість їх змішування¹⁰. Так, зазначені у ст. 45 ЦПК органи й особи беруть участь у цивільному процесі з метою захисту прав та інтересів інших осіб у випадках, які передбачені законом. При цьому вони діють від імені держави або від власного імені. Згідно з ч. 1 ст. 46 ЦПК органи та особи, які відповідно до закону звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересів, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду. Разом із тим у своїх діях вони не залежать від правової позиції особи, в інтересах якої подана заява. Тому, дійшовши висновку про безпідставність заявлених вимог, вони вправі відмовитися від позову повністю або частково, а їх відмова від позову або зміна заявлених вимог не позбавляє особу, на захист прав та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (ч. 2 ст. 46 ЦПК).

Отже, процесуальний статус органів та осіб, які беруть участь у процесі на підставі ст. 45 ЦПК, має суттєві відмінності в порівнянні із процесуальним статусом представників, що зумовлює специфічні підстави, функції та порядок їх участі у цивільному процесі. Однак у процесуальній літературі по сьогодні без врахування особливостей правового регулювання участі у процесі осіб, які діють на захист «чужих» прав та інтересів, дається неоднакова, а інколи навіть помилкова правова оцінка їх процесуального статусу¹¹.

Певне коло питань щодо застосування процесуального законодавства, яке регулює участь представника у суді, пов'язана з тим, що сторонами, третіми особами та заявниками крім фізичних осіб можуть бути юридичні особи та держава. Згідно з ч. 3 ст. 38 ЦПК юридичних осіб представляють їх органи, які діють у процесі в межах наданих їм законом, статутом чи положенням повноважень, або їх представники.

⁸ Див.: Гражданское процессуальное уложение Германии. — М., 2006. — С. 45.

⁹ Див.: Гражданский процесс зарубежных стран : учебное пособие / Под ред. А.Г. Давтян. — М., 2008. — С. 190—193; 265.

¹⁰ Див.: Чванкін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2005. — С. 5; Гранін А.П. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2005. — С. 9.

¹¹ Див.: Лазько Г.З. Правова природа цивільного представництва у цивільному процесі. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2006. — С. 5—9, 15.

У теорії цивільного процесуального права домінуючою є точка зору, що органи управління юридичної особи не є її процесуальними представниками в «класичному» розумінні цього інституту, оскільки орган юридичної особи та сама юридична особа становлять єдиний суб'єкт права, дії органів юридичних осіб є діями самої юридичної особи, що зумовлено організаційно-структурною та функціональною єдністю юридичної особи. Тому насамперед необхідно відокремлювати органи юридичної особи від процесуальних представників юридичної особи, які можуть діяти в процесі на підставі та в порядку, передбаченому ЦПК.

Представництво держави як суб'єкта права в цивільному судочинстві вперше набуло правової регламентації в чинному ЦПК. Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника (ч. 4 ст. 38 ЦПК). Конституційний Суд України в Рішенні від 8 квітня 1999 р. щодо офіційного тлумачення ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу розкрив поняття органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, зазначивши, що це є орган, на який державою покладено обов'язок щодо здійснення конкретної діяльності у відповідних правовідносинах, спрямованої на захист інтересів держави. Відповідно до статей 6, 7, 13, 143 Конституції таким органом може виступати орган державної виконавчої влади, органи виконавчої влади АР Крим, а також орган місцевого самоврядування, якому за законом надано повноваження органу державної виконавчої влади (тобто у випадку делегування їм відповідних повноважень). Це можуть бути, наприклад, міністерства, Фонд державного майна, податкові адміністрації тощо. Так, коли Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади виступає позивачем або відповідачем у справі, його інтереси у судах загальної юрисдикції представляє Міністерство юстиції України, якщо інше не передбачено законами або актами Кабінету Міністрів України. (ч. 1 ст. 1; ч. 2 ст. 37 Закону від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI «Про Кабінет Міністрів України»).

Основним чинником у вирішенні цього питання є, на наш погляд, те, що органи державної виконавчої влади, органи виконавчої влади АР Крим та органи місцевого самоврядування мають статус юридичної особи (різновид юридичної особи публічного права). Виходячи з цього, їх участь у процесі в цілому має вирішуватись за

загальними правилами представництва юридичних осіб із врахуванням особливостей структурної організації та здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності відповідного органу. Від імені органу державної влади може виступати посадова особа, яка очолює відповідний орган державної влади, або інша належним чином уповноважена особа. Між тим слід зауважити, що у зв'язку зі складністю вирішення зазначених питань у судовій практиці механізм правового регулювання представництва держави в цивільному судочинстві потребує більш чіткого правового регулювання із закріпленням у ч. 3 ст. 38 ЦПК відповідних критеріїв визначення представників держави.

На визначення суб'єктивних меж правової регламентації представництва у суді впливатиме також кількісний склад представників однієї особи, які можуть бути допущені до участі у справі. У ЦПК це питання не врегульовано, а в процесуальних законодавствах інших країн світу існує різна правова регламентація. Наприклад, у ЦПК РФ множинність представників однієї особи не передбачена (гл. 5 ЦПК РФ). Процесуальне законодавство Франції забороняє участь кількох представників однієї особи у цивільному судочинстві. Згідно зі ст. 414 Нового Цивільного процесуального кодексу Франції сторона може бути представлена лише однією особою, фізичною або юридичною, з числа тих, хто має законні повноваження¹². Процесуальним законодавством Німеччини, навпаки, передбачено право декількох уповноважених осіб представляти сторону як сумісно, так і індивідуально (§ 84 Цивільного процесуального уложення Німеччини)¹³.

Від імені органу державної влади може виступати посадова особа, яка очолює відповідний орган державної влади, або інша належним чином уповноважена особа

У науковій літературі зверталась увага на допустимість, а в певних випадках на необхідність участі в суді кількох представників однієї особи¹⁴. Дійсно, участь кількох представників однієї особи у цивільному процесі є допустимою, передусім у разі доручення законним представником ведення справи у суді адвокату з метою отримання кваліфікованої правової допомоги (ч. 5 ст. 39 ЦПК). Допустимість множинності договірних представників однієї особи впливає також із засад

¹² Див.: Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Отв. ред. А. Довгерт. — К., 2004. — С. 112.

¹³ Див.: Федеративная Республика Германия. — Законы. — Гражданское процессуальное уложение Германии. — М., 2006. — С. 28.

¹⁴ Див.: Ильинская І. М., Лесницкая Л. Ф. Судебное представительство в гражданском процессе. — М., 1964. — С. 10—11.

прийняття доручення за бажанням клієнта або за погодженням із ним кількома адвокатами, що закріплено Правилами адвокатської етики (далі — Правила), схваленими Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р. В цьому випадку угодою можуть бути визначені засади розподілу обов'язків та повноважень адвокатів, що сумісно виконуватимуть доручення, а також їх відповідальності перед клієнтом (ст. 28 Правил). При цьому слід мати на увазі, що норми зазначених правил не відмінюють і не замінюють положень чинного законодавства, а доповнюють і конкретизують його (ст. 1 розд. 1 Правил).

Питання про можливість участі кількох представників однієї особи в інших випадках залишається дискусійним. По-перше, це пов'язано з буквальним тлумаченням ст. 38 ЦПК, яка закріплює право особи брати участь у цивільній справі особисто або через представника. По-друге, в чинному цивільному процесуальному законодавстві немає механізму правового регулювання участі кількох представників однієї особи. Тому на практиці може виникнути необхідність визначення критеріїв доцільності участі кількох представників, оптимальної їх чисельності, обсягу повноважень кожного з представників, порядку їх реалізації та розв'язання конфліктів їх правових позицій при здійсненні представницьких функцій, коли позиції кількох представників є суперечливими. Домінантою в формуванні їх правової позиції у суді має бути узгодженість здійснюваних ними процесуальних дій. В іншому випадку унеможлиблюється досягнення мети процесуального представництва і за відсутності у чинному процесуальному законодавстві відповідного правового механізму виникає необхідність визначення правових наслідків зазначеної правової ситуації. Отже, з метою уникнення розбіжностей в правозастосовній діяльності судів питання множинності представництва у цивільному судочинстві також потребує чіткого законодавчого регулювання.

Викладене дає підстави дійти висновку, що суб'єктивні межі правової регламентації представництва визначаються: складом осіб, які мають право брати участь у справі через представника; складом осіб, які мають право бути представником; кількістю осіб, які можуть бути представником однієї особи, яка бере участь у справі.

У контексті визначення об'єктивних меж правової регламентації процесуального представництва необхідно звернути увагу на те, що

норми, які регулюють інститут процесуального представництва, мають загальний характер, тому сфера їх правової дії поширюється на всі стадії процесу та на всі види проваджень у цивільному судочинстві. Враховуючи це, зазначені особи мають право брати участь у процесі особисто або через представника на всіх стадіях цивільного судочинства при розгляді будь-якої категорії справ незалежно від виду провадження. Виняток із цього правила встановлено тільки щодо справ про усиновлення (ст. 38 ЦПК). У зв'язку з цим в юридичній літературі зазначається, що специфікою справ цієї категорії є особливості реалізації представниками своїх функцій. Зокрема, представники не мають права представляти інтереси заявників у цих справах, основний обсяг своїх повноважень вони виконують поза стадією судового розгляду, допомагають заявнику в зібранні доказів¹⁵. Існує й більш радикальна позиція з цього питання, яка зводиться до того, що у справах про усиновлення представництво є неможливим, а правову допомогу особи, які беруть участь у справі, можуть отримати в межах, передбачених ст. 56 ЦПК, тобто отримати юридичну консультацію у справі від особи, яка не буде виступати у суді від їх імені, що, на нашу думку, повністю забезпечує реалізацію передбаченого ст. 59 Конституції права на правову допомогу¹⁶.

Науковці звертали увагу на те, що зазначений законодавчий припис не зовсім вдалий, оскільки у справах про усиновлення обов'язковою є участь органів опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, які не можуть брати участь у справі інакше як через представників¹⁷. Але це не єдине і, вважаємо, не головне зауваження щодо цього положення закону. За змістом ч. 1 ст. 38 ЦПК забороняється брати участь у справі через представника, тобто представник не може брати участь у справі замість особи, яка бере участь у справі. Водночас відповідно ч. 2 ст. 38 ЦПК особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Згідно зі ст. 12 ЦПК кожна особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається в порядку, встановленому законом. Представництво є однією з форм надання правової допомоги. Заявник у справах про усиновлення може, таким чином, мати представника у суді

¹⁵ Див.: Грабовська О.О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2005. — С.11.

¹⁶ Див.: Чванкін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — О., 2005. — С. 4.

¹⁷ Див.: Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. С.С. Бичкової. — К., 2008. — С. 90.

з метою отримання правової допомоги, передусім для реалізації представником правозахисної функції — правозаступництва.

Ефективне виконання представником покладених на нього функцій залежить від обсягу наданих йому повноважень, тобто сукупністю відповідних процесуальних прав та обов'язків. Представник як особа, яка бере участь у справі, має обсяг повноважень, передбачений у ст. 27 ЦПК, зокрема, брати участь у судових засіданнях, подавати докази та брати участь у їх дослідженні, ставити питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні і письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб тощо. На відміну від цього, особа, яка надає правову допомогу на підставі ст. 56 ЦПК, віднесена законом до інших учасників цивільного процесу (ст. 47 ЦПК). Обсяг повноважень такого учасника процесу в порівнянні з представником значно вужчий. Він може бути лише присутнім у судових засіданнях та знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи. Право такої особи бути присутньою в судовому засіданні, на відміну від наданого представнику права брати у ньому участь, знижує ефективність надання правової допомоги та унеможливує виконання правозахисної функції. Тому зазначені форми надання правової допомоги не можна визнати рівнозначними та взаємозамінюваними.

Виходячи з притаманного цивільному процесу принципу диспозитивності, обрання форми правової допомоги залежить від волевиявлення особи, права та інтереси якої потребують захисту, будь-які обмеження при цьому — недопустимі. Конституційний Суд України в Рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя І.В. щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. зазначив, що правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати здійснення представництва, зокрема в судах. Право на правову допомогу — це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею¹⁸.

Участь представника у справах про усиновлення, безумовно, має певні особливості. Так, представник у цих справах не може здійснювати від імені особи, яку він представляє, певні процесуальні дії. Правовим підґрунтям цього слугує положення, закріплене ст. 223 Сімейного кодексу України, згідно з яким не допускається подання до суду заяви про усиновлення через представника та, як наслідок, неможливість відмови через представника від поданої заяви або зміни заявлених вимог тощо. Такі обмеження зумовлені специфікою правової природи справ про усиновлення. Незважаючи на це, закріплений у ст. 38 ЦПК законодавчий припис не може тлумачитись буквально — як абсолютна заборона на участь у процесі представників заявника та заінтересованих осіб у цих справах. Він не спрямований і не може бути спрямований на дискримінаційне обмеження гарантованого ст. 59 Конституції права осіб, які звертаються за судовим захистом, на правову допомогу у формі процесуального представництва, у тому числі й у справах про усиновлення.

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що чинний ЦПК певною мірою модифікував «класичну» модель процесуального представництва, розширивши суб'єктивні межі його правової дії, зокрема за складом осіб, які мають право брати участь у цивільному процесі особисто або через представника, складом осіб, які можуть бути представниками, що зумовлює мету, функції і підстави їх участі у суді. З урахуванням специфіки матеріально-правової природи справ про усиновлення установлені певні особливості участі представника у справах. При цьому принцип дії інституту представництва на всіх стадіях цивільного процесу та у всіх видах проваджень залишився незмінним. Новела у правовому регулюванні інституту представництва є, безумовно, позитивним кроком на шляху його вдосконалення. Водночас не можна не звертати увагу на те, що залишаються проблемні питання, що потребують нагального законодавчого вирішення з метою вдосконалення та подальшого розвитку цього інституту, забезпечення доступності та ефективності судового захисту як міжнародно-правових стандартів здійснення правосуддя. Передусім ідеться про необхідність комплексного правового регулювання представництва за призначенням, представництва держави, участі кількох представників однієї особи у суді та модифікації видів процесуального представництва.

¹⁸ Офіційний вісник України. — К., 2009. — № 79. — Ст. 2694.